

ISSN: 2146-1961

Nasirinek, M., Güneş, E. & Çelik Başok, G. (2021). İran Konutlarında Mutfak Mekânının Mahremiyet Olgusu Üzerinden İncelenmesi, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 12(43), 162-181.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.2860>

Makale Türü (Article Type): Derleme Makale

İRAN KONUTLARINDA MUTFAK MEKÂNININ MAHREMİYET OLGUSU ÜZERİNDEN İNCELENMESİ¹

Mohtaram NASIRINIK

YL Öğrencisi-İçmimar, Atılım Üniversitesi, Ankara, Türkiye, mahnamnasirinek1368@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8003-5112

Elif GÜNEŞ

Doçent Doktor, Atılım Üniversitesi, Ankara, Türkiye, elif.gunes@atilim.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1884-8363

Gülşah ÇELİK BAŞOK

Doktor Öğretim Görevlisi, Çankaya Üniversitesi, Ankara, Türkiye, gulsahcelik@cankaya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0003-9779

Gönderim tarihi: 10.12.2020

Kabul tarihi: 02.03.2021

Yayım tarihi: 15.03.2021

Öz

İran, tarihsel sürecinde yaşanan siyasi ve kültürel değişimler, İran'ın yalnızca kentsel planlamasına değil, aynı zamanda İran geleneksel konut mimarisine de yansımıştır. Bu yansımalar, İran toplumunun temel yapısını ve yaşayış biçimlerini de şekillendiren gizlilik ve içe kapanma yani mahremiyet olgusunu da etkilemiştir. Batı etkisi ile kültür ve yaşam tarzı da etkilenen İran'da, konut yapılarının iç mekân planlamasında içe kapanma yerini dışa açılmaya bırakmıştır. İran kadınlarının da Batı etkisi ile modern bir kültür ve yaşam tarzını benimsemesi ile konutta yer alan kadın egemen mekân olan mutfakın plan şeması ve kullanımı değişim göstermiştir. Mutfak mekânı, İran kültüründe bir mahremiyet simgesi olarak kadının egemen olduğu yer olmasından dolayı önemlidir. Bu çalışmada İran'ın tarihsel süreci dönemsel olarak irdelenmiş, mahremiyet konusuna tarihinin her döneminde önem vermiş olan İran toplumunda mahremiyet olgusu araştırılmıştır. Batı etkisi ile geleneksel konutların ve mutfak mekânlarının gelişim süreçleri, mahremiyet olgusunu ön plana çıkaran planlama kararları ve kriterleri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, mutfak mekânlarının konutların gizli saklı bölümlerinde var olan kapalı mekânlarken, sanayileşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte daha iletişime açık ve diğer mekânlarla ilişki halinde olan bir mekân haline dönüştüğü, zamanla gıdaları servis etmek için mutfak ve yemek odası arasında bir pencere açıldığı ve bu pencerenin açılmasıyla açık mutfak kullanımlarının gündeme geldiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Biçimi, İran konutları, mutfak mekânları, mahremiyet

¹ Bu makale Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı'nda 2019 yılında tamamlanmış olan aynı başlıklı tez çalışmasından üretilmiştir.

THE INVESTIGATION OF THE KITCHEN SPACE IN IRANIAN HOUSES IN RESPECT TO THE CASE OF PRIVACY

ABSTRACT

The political and cultural changes experienced in Iran's historical process have not only reflected in Iran's urban planning, but also in Iranian traditional residential architecture. These reflections have affected the phenomenon of secrecy and introversion, which shapes the basic structure and lifestyles of Iranian society. In Iran, where culture and lifestyle were affected by the influence of the West, the interior space planning of the residential buildings was left to open to the outside instead of introvert. With the adoption of a modern culture and lifestyle by Iranian women with the influence of the West, the plan scheme and use of the kitchen, which is the dominant place in the house, has changed. The kitchen space is important because it is the dominant place of women as a symbol of privacy in Iranian culture. In this study, the historical process of Iran is examined periodically and the phenomenon of privacy in Iranian society, which has given importance to privacy in every period of its history, has been investigated. The development processes of traditional residences and kitchen spaces with western influence, planning decisions and criteria that bring privacy to the foreground were examined. It is seen that the kitchen spaces as closed spaces exist in the hidden parts of the residences and have transformed with industrialization and technological developments, over time a window was opened between the kitchen and the dining room to serve food, with the opening of this window, open use came to the fore.

Keywords: Lifestyle, Iranian houses, kitchen spaces, privacy

GİRİŞ

İran halkı, ilk tarihsel dönemlerinde İslam dinini tam ve kapsamlı bir din olarak kabul ettikten sonra, yaşam tarzlarını İslami geleneklere uyarlamaya ve mimarlık da dâhil olmak üzere yaşamın her alanında dini emirleri uygulamaya çalışmışlardır. İslam'dan önce yapılmış olan tarihi binalarda, mahremiyet konusuna gösterilen özen ve İslam Devrimi'nden sonra hem dış mekânlar ve hem iç mekânlarda mahremiyet kavramı oldukça önemlidir. Ancak, süreçte, İran mimarisi üzerine Batı tarzının ortaya çıkması ve nüfus artışına bağlı olarak evlerin altyapısının en aza indirilmesi gereği, konutların planlanmasında değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler kapsamında çağdaş iç mekânlardaki değişimlerin, özellikle duvarlar ve bölümlendirmelerin kaldırılmasıyla oluştuğu açıktır. Bahsedilen değişimler ise genellikle iç mekânlarda mahremiyetin azalmasıyla sonuçlanmaktadır.

Mahremiyet olgusunun çok önemli olduğu İran toplumunda, kadın egemen kullanım mekânı olan mutfak mekânlarının planlanması oldukça önemlidir. Bu toplumda mutfak, evin kalbi olarak kabul edilirdi. Tüm yaşam olayları bir ikamet alanında veya başka bir deyişle bir ev, soba veya pişirme alanında meydana geliyordu. Bu mekân, ikamet yerinin ve çeşitli mimari birleşimlerinin tanımlanmasının temeli sayılmaktaydı. Batı tarzının ortaya çıkması ile yaşanan değişimlerle kapalı ve içe dönük olan mutfak mekânları yerini açık mutfak planlamasına bırakmıştır. Mahremiyet anlayışına önem veren bir toplum açısından açık mutfaklar gerek mekân gizliliğine ve gerekse mahremiyet anlayışına ters düşmektedir (Zomorshidi, 2011). Ülke mimarisi içerisinde önemli bir yer edinen mahremiyet ve içe dönüklük olgularının çağdaş dönemde iç içe geçen odalar ve açık mutfaklarla büyük bir değişim yaşadığı görülmektedir (Jalili & Limouchi Deli, 2015). Açık mutfaklar artık görünüşten saklı bir oda değildir. Bununla birlikte, İranlı kadınların inançları ve dinleri hâlâ başörtüsünü yabancılara karşı zorunlu kılmaktadır ve bu durum da mahremiyetin ortadan kaldırılmasına dayanan açık mutfak ilkesi ile çelişmektedir.

Bu çalışmada İran'ın tarihsel sürecinde yaşanan değişim ve gelişmeler dönemselsel olarak irdelenmiş, mahremiyet konusuna tarihinin her döneminde önem vermiş olan İran toplumunda mahremiyet olgusu araştırılmıştır. Batı etkisi ile geleneksel konutların ve mutfak mekânlarının dönemselsel gelişim süreçleri, mahremiyet olgusunu ön plana çıkaran planlama kararları ve kriterleri ile incelenmiştir.

İRAN VE MİMARİSİ

İran Kültüründe Mahremiyet ve Yansımaları

Mahremiyet, kelime olarak gizlilik anlamına gelse de özelliği bakımından çok daha fazlasını barındırmaktadır. Özellikle insan ile mekân ilişkileri arasında yol gösterici olmaktadır. Bu durumda, mekâna boyut kazandırarak karşılıklı ilişkilerde kişilerin konumunu belirleyen bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Çoğunlukla davranışlarla ortaya konya da mahremiyet bulunulan ortama, dile, coğrafyaya yayılacak kadar geniş yelpazeye sahiptir (Golkarian, 2017).

Gizlilik kavramı İran'da toplumun temel yapısını ve yaşayış biçimlerini şekillendirdiği gibi geleneksel İran mimarisinde de bu kavramın fiziksel-mekânsal yapısı üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Genel olarak İran'ın geçmiş mimarisi gizlilik ve içe kapanma (derungera) ile bütünleştirilmiştir. Mimarinin gizlilik ve içe dönüşümüne

neden olan etkenler bulunmaktadır. En başta İran'da uzun süredir devam eden halkın yaşayışıyla bütünleşmiş din ve inançlar, daha sonra insanların cinsiyete göre birbirleriyle ilişkileri yer almaktadır.

İslamiyet sonrası İran'da, yeni bir dünya görüşü ortaya çıkmıştır bu yeni görüş ile içe kapanma ve gizlilikler gibi değerler, yeniden renk kazanmıştır. Güvenlik sorunlarından ayrı olarak yeni değerle mümkün olan en iyi şekilde sunulmuş, büyümenin doruk noktasını ise merkez avlusu lobilerinin gelişimi göstermiştir (Mimarlar, 1994). İran halkının inançlarından biri, kişisel hayatın ve saygının yanı sıra İranlıların benlik saygısının değeri ve bu da İran'ın mimarisini daha içe dönük yapmıştır. İranlı mimarlar, binayı bir ya da daha fazla sayıda bina organları ile düzenleyerek dış dünyadan ayırdılar (Kiani, 1996).

Zabihî'ye (2010) göre dünyanın modernleşmesiyle birlikte İslam ülkelerindeki mahremiyet konusu önemini yitirmektedir ve konutlardaki mahremiyet modernleşmeyle birlikte tamamen arka plana itilmektedir. İslam ülkelerinde bütün konutlar merkezi bir alan ve cephe kullanarak dış alandan korunmaktadırlar; bu nedenle insanlar özellikle kadınlar konutlarında rahatça yaşam sürdürmektedirler. Fakat modern mimarinin gelişimiyle beraber bütün konutlar değişime uğrayıp yavaş yavaş tek katlı ve iki katlı konutlar olarak bir apartman şeklinde üst üste dizilmişlerdir. Binaların cepheleri dış alanla temas ederek ve konutların iç alanlarında modern cepheler kullanarak dış alanla iletişime geçmeye başlamıştır. Apartmanların yapılmasıyla birlikte tek ya da iki katlı konutların iç avlu ve mahremiyetleri tamamen görünmektedir (Golkarian, 2017).

İran geleneksel konutlarında, mahremiyete önem vermelerinden kaynaklı mimari anlamda farklı planlamalar uygulanmaktadır. Nasıl ki bir İslami kadını kendi mahrem alanı olan tenini mahrem olmayanlardan kapatarak kendini koruyorsa, konutların da kadınların temsili olarak sade ve abartısız bir dış görünüşle görünmesi sağlanmaktadır (Memarian, 1998). Konutlar, aynı kadınlar gibi dış kısmını kapatarak mahremiyetini koruyabilmiştir, yani kadınların kullandığı sade düz siyah örtü, konutlarda uzun sade duvarlar olarak kendini göstermiştir.

İran konutlarında birçok bölümlendirmenin misafirperverlik ve mahremiyet anlayışının etkisiyle ortaya çıktığı görülmektedir. İran konutunun geleneksel kimliğinin önemli parametreleri bu noktada ele alınmaktadır. İran geleneksel konutunda cinsiyet ayrımı ve mahremiyet bilinci öne çıkmaktadır. Bu ayrımlar temelinde ise gerek misafir gerekse yabancı kişiler konutta yönlendirilmektedir. Burada dışarıdan içeriye doğru bir hiyerarşiye rastlanmaktadır. Bu da güvenlik, mahremiyet ve korunma düşüncelerini ön plana çıkarmaktadır (Bemanian, Saremi, Ahmadnejad & Ghadi, 2015).

İRAN'IN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİNDE DÖNEMLER VE MİMARİ YANSIMALARI

İran'ın tarihsel sürecine bakıldığında; Kaçar dönemi, Pehlevi dönemi, 1979-1997 İslam Devrimi dönemi ve 1997-2016 İslam Devrimi olarak dört farklı dönem görülmektedir.

Kaçar Dönemi

Kaçar döneminde binalar ve konutlar iç içe ve yan yana yapılmakta ve sokakların yolları birbirine bağlantılı ve dar bir biçimde yapılmaktaydı. 1848 yılında, Nasireddin Şah hükümetinde Batı kültürü, geleneksel konutların

yapılışlarını ve şekillenmelerini değiştirmeye başlamış ve bu değişim insanların kültüründe de etki yaratmıştır. Tek katlı konutlar iki katlı inşa edilmeye başlanmış ve mahremiyet kültürü önemini yitirmiştir. Mahremiyeti korumak amacıyla yapılan yüksek duvarlar kaldırılmış, pencereler dış alana açılmaya başlamış, konutlar sadelikten uzaklaşıp süslemeli olarak yapılmıştır. İnsanların gösterişsiz yaşam tarzları ve fakir zengin seviyesini göz önünde bulundurmamaları tamamen değişmiş ve Tahran gün gittikçe Batı dünyasını taklit ederek kendi birincil mimari tarzı ve kültürünü yitirmiştir (Golkarian, 2017). Konutların yapılış yöntemi, şehrin düzeni ve kullanılan malzemeleri değişime uğramıştır. Sokaklar ve yollar genişlemiş, konutlar ise iki ve üç kata çıkmıştır. Mimari plan olarak gün geçtikçe mimarlar Batı ülkelerinden etkilenmiş, malzeme olarak da yine Batı ülkelerinin yapı malzemeleri kullanılmaya başlanmıştır. Yapı cephelerinde, Batı ülkelerinin yapı malzemeleri kullanılan tasarım uygulamaları ve yaklaşımları kullanılmıştır (Moha).

Pehlevi Dönemi-1925'ten Sonra

1925 yılında, İran kurucu meclisinin oyuyla, Rıza Şah Pehlevi rejimini ilan etmiştir. Bu rejimle sadece siyasi değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel alanlarda değişiklikler oluşmuştur. Bu değişiklikler, yenileşme ve modernleşme hareketlerini İran'da beraberinde getirmiştir. Özellikle 1933 yılında hanların genişletilmesinin yasalaştırılması ile İran, mimari açıdan büyük ölçüde değişim göstermiştir. Bu yasa ile İran'ın çehresi değişim göstermiştir. Rıza Şah, Avrupa ve Batı modellerinden hareketle, geniş ve düz caddeler kurulmasını istemiştir. Bu hareketlerle Rıza Şah, modernlik ve yeniliğin simgesi haline gelmiştir.

1926'da Rıza Şah'ın, yeni kent planını uygulamaya girmesi üzerine surların bir bölümü yıkılmış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İran'ın büyük bir petrol dış satımcısı durumuna gelmesi üzerine, hızla çağdaş bir biçimde gelişmeye başlamıştır. Bu gelişme ile mimaride batılaşmaya ve kendi benliğinden uzaklaşmaya başlanmıştır (Golkarian, 2017). Bu dönemde Tahran için oluşturulan yeni kent haritası, yeni bir mimari düzenleme ile planlanmıştır. Surlar ve giriş kapısı yıkılmış ve Tahran'ın her bir alanı hisarsız alanlar olarak büyümeye başlamıştır. Yeni binalar, sokaklar, yeni fonksiyonlu binalar ve alanlar, yollar yapılmıştır.

İran'ın başkenti Tahran'ın yeni görüntüsünün oluşturulmasında, kurulan yeni caddelerin büyük etkisi bulunmaktadır. Öncesinde klasik mimari ve mahremiyet temelli yapılar öne çıkmaktayken, İran'da yeni şehircilik temelinde süslü caddeler ve binalar görülmeye başlamıştır. İran konutlarının mimari tarzı, binaların yapılış ve formları tamamen modern mimariye uygun olarak inşa edilmekteydi. Batı ülkelerin binalarda kullandıkları malzemelerin daha sağlam ve kaliteli olduğu düşüncesine inanılmaya başlanmasıyla birlikte, batı ülkelerinde kullanılan malzemeler kullanılmaya başlanmıştır. Tahran'da artan nüfus ile şehirde yaşanan düzen problemleri artmaya başlamış, artan bu problemlere çözüm olarak, batı ülkelerinin şehir düzeninin taklit edilmesi düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Bu noktada, Batı ülkelerin şehir düzeni ile aynı şekil düzeni yapılandırılmaya başlanmıştır (Golkarian, 2017).

Artan nüfus ve getirdiği problemler nedeniyle tek katlı ve iki katlı konutlar, avlu ve bahçeler dikkate alınmadan yan yana ve üst üste dizilerek apartmanlar halinde inşa edilmiştir. Yapılan bu taklitler mahremiyet olgusunu ikinci plana atmıştır. Pencereler büyük ölçekte, mahremiyeti önemsemeden yapılmıştır. Camlar ve pencereler batı

tarzında büyük ve aşağı kadar uzanan şekilde yapılmaya başlanmıştır. Binalarda cam, tuğla, seramik, mermer taşları, beton, çelik gibi malzemeler kullanılmaya başlanmıştır (Zabihi, 2010). Bu değişim insanların kültürüne de yansımış ve insanlar Batı kültürünü kendi öz İran kültürüne tercih ederek modern bir kültüre ve yaşama sahip olmuşlardır. Kadınlar mahremiyetlerini koruyan çarşafı çıkararak modernleşmiş kadınlar olarak ortaya çıkmışlardır (Golkarian, 2017).

İran milli mimarisinin ön plana çıkarılmasında İran'daki yabancı danışman ve mimarların İran sembollerini ön plana çıkarma isteği önemli bir etken olmuştur. İran yönetimi, Mimar Andre Godar'ı bu alanda görevlendirmiştir (Golkarian, 2017). Pehlevi Dönemin'de ait olan diğer mimari tarzı ise, Ahamenişi ve Sasani mimarisinden etkilenerek oluşturulan tarzıdır. Bu dönemde inşa edilen gösterişli konutların (sarayların) özellikleri şöyledir: Büyük veranda (Sasani tarzı) kullanımları, planların genellikle kare şeklinde uygulanması, girişte binanın yüksekliğiyle eşit olarak yapılandırılan büyük tonoz ve yüksekliği gösteren kolonlar (Seyyedian & Kalaei, 2015).

İkinci Pehlevi döneminin başlaması 1941'de Rıza Şah'ın devrilip sürgüne gönderilmesi ve varisi olan oğlu Muhammed Rıza Şah'ın başa geçmesiyle başladı. Muhammed Rıza Şah'ın başı çekmesi, 1979 yılındaki İran İslam Devrimi'ne kadar sürdü. 1941-1963 yılları arasındaki siyasi meselelerin İran mimarisinde pek etkisi olmamıştır. Ancak, 1963 yılı İran tarihinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Bu dönem, nativism² ve tarihselcilik³ zirveye ulaştığı bir dönemdi. Bu iki unsur şu fikirleri destekliyordu: Siyasi aktivitelerin sınırlandırılması ve 1961 yılının ortalarında ortaya çıkan ifade özgürlüğü. Bu durum otorite merkezli siyasete tahammül edemeyen entelektüellerin, yönetim karşıtı görüşlerini dile getirmek için dolaylı yollar aramalarına sebep olmaktadır.

İkinci Pehlevi (1941–1979) Dönemi'ne kadar devam eden bu mimari etkilerle apartman şeklinde binalar yapılmaya başlanmış, Batı ülkelerinin mimari tarzı Tahran apartmanlarında da görülmeye başlamıştır. Bu tarza karşılık gelen ve apartmanlarda kullanılan mimari özellikleri şöyledir: Binanın ağırlığını taşıyan duvarlar, düz çatı, balkon veya teras, avlu ve sokağa açılan pencereler ve boydan boya büyük pencereler (Golkarian, 2017).

İran'ın İslam Devrimi 1979-1997

1979 yılında İran'da modern yapılar meydan okuyan bir "İslâm Devleti" kurulmuştur. Kurulan yeni rejim söylemsel boyutta "İslâmî Cumhuriyet" olduğunu iddia etse de İran'a ve onun modernleşme tarihine daha yakından bakıldığında bu rejimin "Seküler Teokrası" olduğu fark edilebilmiştir (Bu dönemde İran yeni bir dış politika tarzı içerisine girmiştir). İran dış politikasına dair yapılan çalışmalarda genelde Âyetullâh Humeynî dönemi (1979-1989) dış politika yönelimi "devrimci idealist" olarak tanımlanmaktadır. İran'ın yaşam tarzının, kültürünü "İslam Cumhuriyeti" olması nedeniyle, batılılaşma ve modernleşme bir kesintiye uğramıştır (Sarıkaya, 2012).

² Nativism: İngilizceden çevrilmiştir-Nativizm, göç kısıtlama önlemlerini desteklemek de dâhil olmak üzere, yerli halkın çıkarlarını göçmenlerin çıkarlarına karşı teşvik etmenin politik politikasıdır. Bilimsel çalışmalarda "nativizm" standart bir teknik terimdir. Bununla birlikte, bu siyasi görüşü taşıyanlar, genellikle etiketi kabul etmemektedir.

³ Tarihselcilik: Tarihi yalnızca kendisi için inceleme; tarih eğitimine aşırı önem vererek gelişigüzel geçmiş değerleri yeniden canlandırma uğruna bugünü feda etme. Tarih kültürü ve bilinliğinin, yaşama ve eylemeyi felce uğratan biçimde aşırılığı.

İran modernleşmesi sürecinde önemli yeri olan Meşrutiyet Hareketi 19. yy'da İran'ın en bariz batılılaşma hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İran giderek zayıflarken ve batılı güçler karşısında topraklarının bir bölümünü kaybederken, diğer taraftan batılı siyasi kavramlar ve oluşumlarla tanışmaya başlamıştır. İşte bu şartlar altında, İran'ın içinde bulunduğu zor durumdan kurtulması için başlatılan modernleşme süreci, Meşrutiyet hareketiyle önemli bir yol almıştır (Dilek, 2007).

İran'ın yeni lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni, iktidara gelmesinden kısa süre sonra, dini ya da milliyeti ne olursa olsun bütün kadınların başörtüsü takması gerektiğine karar vermiştir. 8 Mart Uluslararası Kadınlar Günü'nde toplumun tüm kesimlerinden kadınlar bu karara karşı protesto gösterisi düzenlemiştir (Lor Afshar, 2016).

1. Bu dönemde, İran'ın genel olarak mimarisinde uygulanan özellikleri;
2. Mimari formlar ve tasarımların kaynakçası olan tarihsel stillerin reddedilmesi,
3. Süslemelerin reddedilmesi,
4. Formların sadeleşmesi ve aşırı detay ve süslemeler kullanılmaması,
5. Görünür strüktürler, ince / düz formlar, düz çatı kullanılması,
6. Betonarme veya çelik yapı sistemi kullanılması,
7. Cephe dokusu olarak beton ve cam malzemelerinin kullanılmasıdır.

Bu dönemde, modernist mimarlar, bir tasarımcı olarak binanın iç alanını bir iç mimar olarak tasarlamaktadır (Millais, 2009). Bazı eski binalar yıkılmış ve yerine yeni binalar yapılmıştır. Bazı eski konutlar ise yeni mimari tarzıyla restore edilip ve yeni fonksiyonlar için kullanılmaya başlamıştır. Bu dönemde, modern mimarinin diğer özelliklerinden olan yeni malzeme olarak beyaz ve gri renkli boyaların kullanımı, bina cephelerin de kendini göstermiştir (Golkarian, 2017).

İslam Devrimi 1997-2017

İran'da gündemden güne nüfus artışı için, değişen düşünce tarzları, oluşan yaşam koşulları ve beraberinde gelen alt yapı problemleri mimarinin şekillenmesinde etkili olmuştur. İran'da İslam devriminde barınaklar belirli bir iç düzenlemeye sahip olup, günlük yaşam koşullarına ve ailedeki birey sayısına göre değişiklik göstermiştir. İran büyük imparatorluklara sahip olan bir ülke olarak, eskiden mimari yönden diğer ülkeleri etkileyen bir ülke konumundan çıkıp etkilenen ülke konumuna gelmiştir (Gholijani Moghadam, 2005).

Bu dönemde, İran mimarisinde aşağıda belirtilen beş özelliğin belirgin olduğu görülmektedir:

1. Toplumun kültürel mahremiyet ve inanç gibi yapısıyla uyumlu olması,
2. Yapımında kullanılan malzemelerin yerel malzemeler olması,
3. Tasarlanan elemanlar ve yapılmış olan mekânların işlevselliğine önem verilmesi,
4. Mekânların modüler ve insani ölçekler ile uyumlu olması,
5. Yapıların sağlam ve dayanıklı olmak üzere inşa edilmiş olması.

Bu dönemde mimari yapıların üzerinde yapılan araştırmalarda, toplumun sosyo-kültürel özellikleri olduğu söylenebilir (Memarian, 1998). Geleneksel konutlar üzerinde yapılan araştırmalar ve elde edilen sonuçlara göre İran mimari özellikleri bütün kentlerde hemen hemen aynıdır. Konutların en dikkat çeken özelliği, iki alandan oluşmasıdır. Dış ve iç mekân alan olarak nitelenmektedir (Golkarian, 2017).

İRAN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

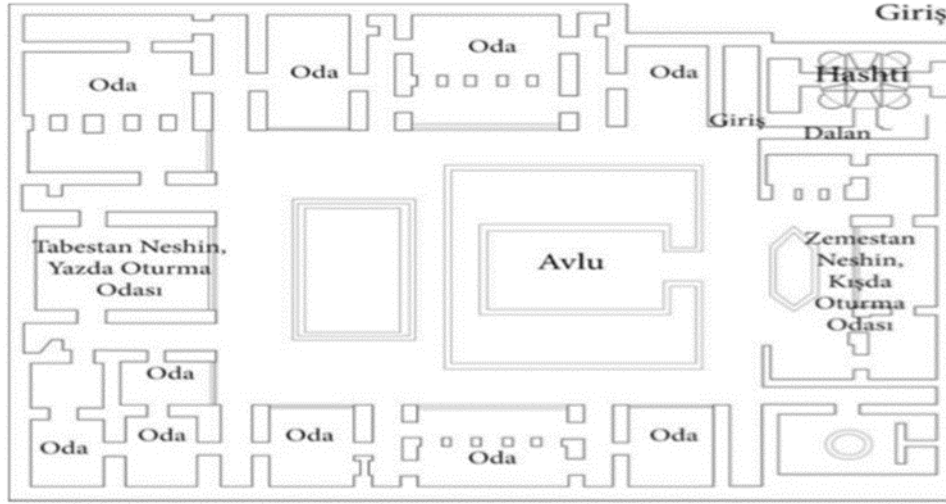
İran konutlarında içe dönük mimari çok eskilere dayalıdır. İran konut kültürünün en önemli özelliklerinden birisi de içe dönük bir yaşam biçimine uygun inşa edilmesidir. İçe dönük (Deruni) mimarinin yapısı başlıca üç temel özellikten oluşmaktadır. Bu özellikler; korunmak, mahremiyet ve iklim koşullardır. Özellikle konutlarda mahremiyet olgusu korunmasını sağlamak düşüncesiyle konutlar o şekilde tasarlanmış ve bunun sonucunda korunaklı bir yaşam alanı ortaya çıkarılmıştır. Konutun iç mekân odaları (Deruni) olarak bilinen alan, ailenin ve aile fertlerinin kullandığı alandır. Konutun ikinci kısmı yani bahçe ve avlu (Andaruni) olarak bilinen alanda ise misafirler kabul edilir ve kadınlar, çocuklar, erkekler ve ziyaretçilerin bu alanı ortak olarak kullanması sağlanır. Biruni kısmı ise konutun dış alanı olarak bilinmektedir. Önem gösterilen mahremiyet olgusu mimarinin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur (Einifar, 2003). Orta avlulu ve içe dönüklük, açıklıklar ve orsi pencereler, giriş kapısı tokmakları ve Andaruni ve Biruni, İran geleneksel konut tasarımında mahremiyeti simgeleyen önemli özelliklerdir.

Orta Avlulu ve İçe Dönüklük

İran geleneksel konutun mimarisinin en değerli göstergeleri; odalar, avlular ve süsleme elemanlar gibi unsurlardır (Farhadi, Daneshpour & Ghanbari, 2016). Avlunun önemli unsur olmasının nedeni, kültür olarak gökyüzünü yerde yaşatmak ve yansıtmak amacıyla yapılmış olmasıdır. Aynı zamanda, avlunun iç kısmını mavi seramiklerle döşeyerek, ferahlık ve temizlik sembolize edilmeye çalışılmıştır. Suyun hareketi ve rüzgâr esintisi birlikte soğuk bir esinti yaratarak, bahçelerdeki ağaçlar birbiriyle ahenk içinde yerleştirilip, sağlanan gölge ile serin esinti konut kullanıcılarına yönlendirilmektedir. Çok ince detayların düşünüldüğü avluda bir anlamda manevi değeri olan ve cenneti anımsatan bir mekân yaratılmak amaçlanmaktadır (Pirnia, 2008).

İran konutları İran kültürü nedeniyle çoğunlukla avlulu olarak inşa edilmiştir. Kadınların dinlenmesi, çalışması ve sosyal ilişkiler kurabilmelerini sağlayacak biçimde yapılmıştır. Mahremiyeti korumak amacıyla sokak kapısından giren erkekler, konutun iç alanındaki kadınları görmemek adına kapı girişinden hashtiye ve koridoru (Dalan) geçerek avluya ulaşım sağlamaktadır. Konutun iç kısımları evin bireylerine göre tasarlanmış, mahremiyet ön planda tutularak belirlenmiştir. Dolayısıyla, ziyarete gelen misafirlerin sadece konutun en dış alanı yani giriş kapısının dışında ağırlanacak şekilde tasarlanması önemlidir. Golabi & Bilsel (2020) çalışmalarında bu tasarım ilkelerinin çoğunun İslam Devletinin ideolojisine uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Konutların iç mekânlarında, kamusal odaların özel odalardan ayrılması, planların içe dönük düzenlenmiş olması, iç ve dış mekân arasında bir geçiş alanı sağlanması ve yüksek duvarlarla çevrelenmiş avlu, İslami yaşam tarzına yönelik uygulanmış olan tasarım ilkelerinden bazılarıdır (s.565).

Konutlardaki odalar kadınların ve erkeklerin ayrı ayrı oturabilmelerini sağlamak amacıyla her odadan ikişer adet olarak düzenlenmiştir. Oda sayılarının artması nedeniyle odalar küçülmüştür. Yaz ve kış mevsiminde konukların ve konut ahalisinin oturabileceği (Tabestan Neshin ve Zemestan Neshin) odalar yapılmıştır. Mutfağa yakın olan odalar kadınların oturduğu odalar olarak bilinmektedir (Golkarian, 2017) (Şekil 1).

Şekil 1. İran Konut Plan Şeması (Golkarian, 2017).

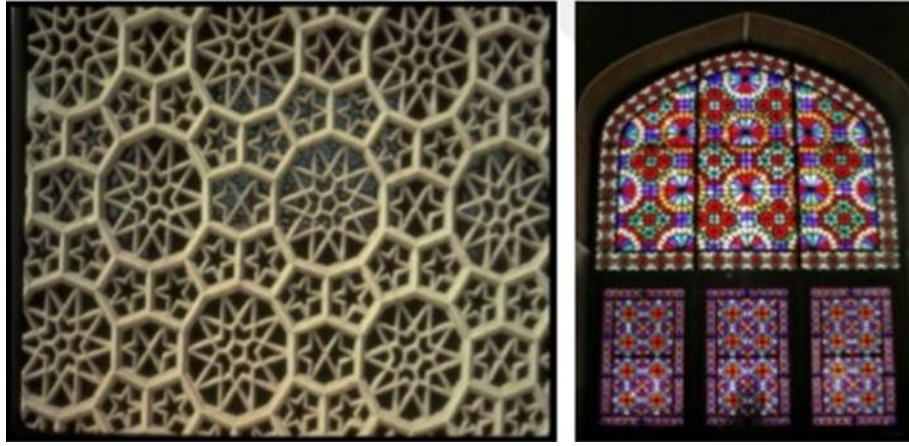
Konutun iç avluya bakan cephesinde süslemeler oldukça fazladır. Sokağa bakan cephesi mümkün olduğunca sade, yüksek duvarlar ve göze çarpmayarak dışarıdan görenlerde gösterişten kaçınılacak şekilde tasarlanmıştır. Bunun nedeni, ilk olarak nazar ve batıl inançlar, daha sonra ise İslam'ın getirdiği düşünceyle kibir ve gösterişten kaçınmaktır. İkinci olarak; hırsızlık ve tehlikelerden korunma amaçlıdır. Hırsızların tercihlerini gösterişli olan evlerden yana kullanacağına ve buna bir önlem olarak böyle bir düşünce yapısının oluşmasına neden olmuştur.

Açıklıklar ve Orsi Pencereleer

İran geleneksel mimarisinde dışa ya da sokağa bakan pencereler, mahremiyet sebebiyle genellikle üst katlardaki odaların sokağa taşan cumbalarında bulunmaktadır. Ayrıca, bu pencereler cumbaların geniş taraflarında değil, karşı komşuyu görmeyen ve daha iyi bir sokak manzarası yan yüzlerine, yani sokağa bakan dar kenarlarında bulunmuştur. Modern konutların üst katlarındaki odaların çoğunun pencereleri, geleneksel örneklere aksine cumbaların doğrudan sokağa bakan ön yüzlerine yerleşmiştir. Cumbanın bulunmadığı kısımlar ise yoğun ve kontrolsüz bir şekilde doğrudan dışa açılmıştır. Geleneksel kurallara uyan pencere sistemi, yeni konutlarda tamamen değişmiştir. Yeni konutların pencereleri, geleneksel yapıya uymayan konum ve bakış açıları yer almaktadır. Ayrıca, yeni tip konutlarda dış yüzlerdeki pencere sayısı da oldukça artmıştır (Golkarian, 2015).

Orsi adı verilen renkli camlar binanın farklı alanlarında kullanılmaktadır. Özellikle de misafir odalarındaki pencerelerde görülmektedir. Bahsedilen camlar, mahremiyeti ön planda tutarak güneş ışığının içeri doğrudan girmesini engelleyecek biçimde ve bahçeden iç kısımların gözlenmesini önleyecek şekilde yapılmıştır. Mahremiyet ve iklim koşullarını dikkate alan pencereler ve ahşap bölümlendirmeler de dikkate alınmıştır. İran'ın sıcak ikliminden kaynaklı olarak sıklıkla ahşap kullanılmış ve gözenekli pencere ve bölmeler kullanılmıştır. İç

mekân alanlarının gölge ile sıcaktan korunmasına da imkân sunmaktadır. Bazı durumlarda tuğla ile bazı durumlarda da çamurdan yapılan bu açıklıklar, cereyan oluşmasını da sağlamaktadır (Şabani, 1365) (Şekil 2).

Şekil 2. Orsi Pencereleer (Rebousheh, 2016).

Pencerelerin camlarının renkli ve büyük yapılması sadece görsel sebepten kaynaklı değildir. Pencerelerin geometrik şekillere ayrılması ve renkli olarak imal edilmesi, güneş ışığını yarıya indirip ve konutun iç kısmına zararlı ışıkların girmesini önlemiştir. Psikolojik açıdan, ışığın renkli camlara yansmasıyla konutun iç alanı rutin olmaktan çıkıp ve motive edici bir atmosfer yaratmaktadır. Sosyo-kültürel açıdan ise renkli ve geometrik şekilli pencereler dış alandan iç alanın görünmesini önleyip mahremiyet sağlamaktadır. Kullanılan mor ve Şiraz Kırmızısı adlı olan kırmızı şarap renginin ise ruhaniliği simgelediği düşünüldüğü için pek çok konutta kullanılmıştır. Aynı zamanda bu renkli pencerelerde kullanılan boya, haşere ve sineklerden korunmak amaçlı kullanıldığı bilinmektedir (Ramezan Jamaat & Neyestani, 2010).

Giriş Kapısı Tokmakları

İran'ın diğer bütün bölgelerinde inşa edilen konutlarda iki farklı şekilde kapılar bulunmaktadır. İçe kapanıklığın ve cinsiyet farklılığının değişik yansımalarını geleneksel İran konutlarında görürüz. Kapıların dış yüzeylerinde kadınların ve erkeklerin vurmaları için farklı tokmaklar kullanılmıştır. Kapının farklı kanatlarında, farklı demir ve şekilden yapılmış iki farklı tokmaklar bulunmaktadır. Kadınlar için halka tokmak, erkekler içinse çekiş formunda kullanılan tokmaklar iki ayrı ses çıkarmaktadır. Kalın sesli tokmakla erkek kapıyı açmakta, erkek evde olmadığı zaman da kadının kapanarak kapıyı açmasına imkân sunulmaktadır (Mansuri, 2011) (Şekil 3 ve 4). Daha ince sese sahip olan tokmak ise kadınlar tarafından kullanılmaktadır. Bu sayede evin mahremiyeti korunmakta, ev sahibi bu şekilde kapıda erkek veya kadın olduğunu, kapının vuruluş sesinden anlamaktadır. Bu durumda konutun tamamının mahrem, dış mekân yani kapı önünün ise namahrem olarak elle alınması mümkündür.

Şekil 3. Giriş Kapı Tokmakları (URL-1).

Şekil 4. Konut Giriş Kapısı (URL-2).

Andaruni ve Biruni

İran geleneksel yaşamındaki mahremiyet olgusuna verilen önem, konutların bölümlerinin oluşmasına ve mahrem ve namahrem kavramlarının belirlendiği alanların oluşmasına sebep olmuştur. Mahremiyet ve misafirperverlik anlayışlarının etkisinin bir yansıması olan Andaruni ve Biruni bölümleri, geleneksel konutlarda kamusal ve özel bölümlerin oluşmasına sebep olmuştur.

Sözlük anlamlarına bakıldığında, Andaruni kelime anlamı olarak iç bölüm, Biruni ise dış bölüm anlamına gelmektedir. Kelimeler Farsça kökenlidir. Konutun geniş mekânları ve en büyük avluyu içeren bölüm Andaruni olarak adlandırılmıştır. Andaruni çoğunlukla kadınlar ve çocuklar tarafından kullanılmaktadır. Genelde akrabalar ve yakın konuklar bu bölümde ağırlandırmaktadır. İran kültüründe geçmişte kadınlar ev dışında çalışmamaları nedeni ile evde fazla zaman geçirmekteydiler. Anneler ev işleri ile meşgul iken, çocuklar annelerinin Andaruni denilen bu geniş avluda oynamaktaydı. Biruni bölümü ise konutun nispeten daha küçük alanını kapsamaktadır ve küçük avluludur. Biruni çoğunlukla evin erkeği (babası) tarafından kullanılmaktadır ve mahrem alanların diğer alanlardan ayrılması amaçlanmıştır. Andaruni ve Biruni bölümleri, geleneksel İran konutlarında önemli konu olmuştur. İran geleneksel konutlarında bu bölümlerin bulunması, "mahremiyet", "mekân gizliliği" ve "İslami

hassasiyet" göstergesidir. Ayrıca, bina organizasyonunda, tek bir aile değil birkaç ailenin aynı binada kolaylıkla yaşayabileceğini ortaya koyan tasarım özelliklerini göstermektedir (Zomorshidi, 2011).

İRAN KONUTLARINDA MUTFAK VE MAHREMİYET

İran kültüründeki mahremiyet olgusunun temelinde İslam dini inancının öğretileri yatar. İslamiyet'in konutlar üzerindeki en büyük etkisi, kadının dış dünyadan gizlenmesi gerektiği düşüncesinin konuta yansımadır. Bireylerin en çok zaman geçirdiği mekân olan konutlar, mahremiyet olgusunun konut içinde etkili olmasına neden olmuştur. Kadının en çok vakit geçirdiği mekân olarak "mutfak", mahremiyet olgusu açısından özellikle önem kazanmaktadır.

İran Kültüründe ve Konutlarında Mutfak

On sekizinci yüzyıl ile beraber İran konutlarının mekânsal yerleşim organizasyonunda mutfağa rastlanmamaktadır. Mutfak; ocak, ışık ve ateş kaynağı olarak, hem de yemek yapmak için kullanılan, evin vazgeçilmez ögesi idi. Zaman içerisinde evin merkezine ve herkesin kolaylıkla ulaşılacağı bir konuma yerleştirilmiştir (Gaderi, 2012). Evlerde genel olarak ocak kullanımı, kullanışlılık ve önem bakımından çok kritik bir konumdaydı. Ailenin genel faaliyetleri ocağın bulunduğu mekânda gerçekleştiriliyordu, bu sebeple ocak, evin merkezi konumundaydı. Ancak, gittikçe insanların refahı düşünülerek yemek yapma mekânına özel bir alan ayarlanması düşüncesi ile mutfak evin ortasından bodrum kata veya bahçeye taşınmıştır (Noberi, 2009). Son yıllarda İran'daki mutfaklar, oturma alanına yakın ve sınırsız bir mekân olarak birleştirmiştir (Gaderi, 2012).

İran geleneksel konutlarında mekânların incelemesi derecelendirilmiştir. Bu dereceler konutların planlanmasında oldukça etkili olmuştur. İlk derecelendirme içerisinde oturma ve dinlenme ağırlıklı mekânlar bulunmaktadır (Noberi, 2009). Mutfak, İran mimarisinde ikinci derecede önem taşımakta ancak büyük bir role sahip olmaktadır. Genellikle su deposu veya sarnıç yakınına yerleştirilerek, suya yakın olması amaçlanmıştır. Burada depolama, fırın ve pişirme alanları belirlenmiştir. Duvarlarda ilk mutfaklar genelde ulaşımı ve kullanımı kolaylaştırarak su deposu yakınlarına yerleştirilmiştir (Eskandrari, 2011).

Mutfak kültürü, aynı zamanda kültürel bir yapıyı ifade etmektedir. Bunun içerisinde, yemek hazırlama, beslenme, yiyecek ve içecek türlerinin hazırlanması, saklanması, donanımların bulunduğu yer ve inanışların alanı söz konusu olmaktadır. Bütüncül bir yapı içerisinde kabul edilen mutfak kültürü, belirli inanış, alışkanlık ve davranış biçimlerini bünyesinde barındırmaktadır (Maviş, 2003).

İran Konutu Mutfak Mekânlarında Mahremiyet

İran kültüründe mahremiyet olgusunun temelinde İslam dini inancının öğretileri yatmaktadır. Bu inancın konutlar üzerindeki en büyük etkisi; kadının dış dünyadan gizlenmesi gerektiği düşüncesinin konuta yansımadır. Bireylerin en çok zaman geçirdiği mekân olan konutlar, mahremiyet olgusunun konut içinde etkili olmasına neden olmuştur.

Kültürel karşılaştırmalarda, açıklık ve kapalılık, erişilebilirlik ve geçirgenlik, etkilenebilirlik gibi kavramlar mahremiyet, psiko-sosyal alan ve savunulan mekân açısından anahtar kelimelerdir. Mahremiyet modern kültürlerde değişen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal değişim ve ekonomik durumlar bu kavramın görünüşünü değiştirebilmektedir.

Hall'a göre (1966), mahremiyetin sağlanmasında kullanılan mekanizmalardan bir diğeri olan kişisel mekân sosyo-kültürel niteliklidir, bireyle birlikte yer değiştirir, esnektir, değişkendir, yaşa, cinsiyete, karşısındaki kişiyle olan etkileşimine ve çevresine bağlıdır. Seçilen mesafeler bireyleri izole ederek mahremiyetin koruyucu duvarının oluşturulmasına yardım etmektedirler. Kişisel alan ile egemenlik alanı arasındaki en önemli fark kişisel alanın bireyle birlikte taşınmasıdır.

Geleneksel İran konutlarında, mahremiyet olgusuna önem vererek, kişisel oda ve mutfak gizli tasarlanmaktadır. Diğer alanların hepsi konutun bir bölümünde yapılmıştır ki konut hem doğal ışıktan yoksun kalmasın hem de geleneksel kültür olarak bilinen mahremiyet konutta uygulanmış olsun (Zorlu & Keskin, 2017). Kadınların mutfakta sık zaman geçirmesi, mutfağın önemini arttırmıştır. İran kültürü nedeniyle, kadınların başörtüsü kullanması açık mutfaklarda rahat edememesi ve kendini güvende hissetmemesine sebep olmuştur. Yemek hazırlarken ve servis ederken kadınların rahat hareket etmesi önemlidir (Golkarian, 2017).

İran'ın Tarihsel Gelişim Sürecinde Mutfağın Dönüşümü ve Mahremiyet Olgusu

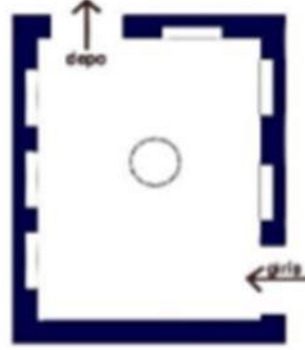
İran'ın tarihsel gelişim sürecinde ortaya çıkan sosyal, kültürel, mimarı değişimler, her dönemde farklı yansımalar oluşturmuştur. Mutfak mekânı, tarihsel süreç içinde yer alan Kaçar Dönemi, Pehlevi Dönemi, 1979-1997 İslam Devrimi ve 1997-2016 İslam Devrimi döneminde yapısal olarak değişim göstermiştir. Bu değişim aynı zamanda mahremiyet olgusunun algısını da farklılaştırmıştır.

Kaçar Dönemi

İran'ın Kaçar döneminde Batı etkisinin başlangıcı nedeniyle kültürel, sosyal ve mimarlık alanlarında, özellikle Naser el-Din Şah hükümet zamanında farklılaşmalar meydana gelmiştir. İran'da bu değişiklikler ile konut mekânlarında matbahtan mutfığa geçiş olmuştur. Matbahlar öncelikle, evin mahremiyeti ile anılan ve hizmet veren mekânlardan biri olarak sayılırken, gündün güne konutun ana mekânlarından "Aşpazhane" adıyla anılmaya başlanmıştır. Yaşam yöntemlerinin gelişmesi ve insan konforunu sağlamak için, evlerin bodrum katında veya avlusunda matbah isminde bir dizi ocak ve fırınla yemek pişirmek için ya da soğuk su ile akan su ve yıkamak için havuzlar insanların yaşam alanına eklendi ve mimarisi zamanla geliştirildi. Bu aşamadan geçtikten ve sosyal değişim sürecinde mutfak yeraltında bulunan "Matbah" konumunu değiştirebilmiş ve evin diğer alanlarına yerleştirilmiştir.

Kaçar döneminde İran'ın geleneksel konutlarında, mutfak sadece yan mekân ve hizmet alanı olarak kullanılmıştır. Matbah, çoğunlukla binaların köşe kısımlarında yer almıştır. Ev alanları içerisinde mahremiyet olgusu sınıflandırırken, matbahların merkezi avluya olan erişiminin yetersizliğinden dolayı havasızlık ve birçok sağlık açısından problemler ortaya çıkmıştır.

Genel oturma alanı ve matbah, tuvalet, kütüphane alt katta ve şahsi oturma alanı ise üst katta yer almaktadır. Genelde mutfak mekânı, oturma mekânı ve salonla (Harem saray) doğrudan iletişim olmadan tasarlanmış ve iletişim Dalan (koridor) ya da avlu ile kurulmuştur. Mutfak konutların gizli saklı bölümlerinde veya bodrum katlarında yer almakta, mümkün olduğu kadar yan duvarlarında açıklık pencere özellikle bulunmamakta, havalandırma ve ışık tavandan sağlanmaktadır. Duvarlarında rafların yer aldığı ve iletişimde olduğu yan alanların depodan ibaret olduğu görülmektedir (Şekil 5).

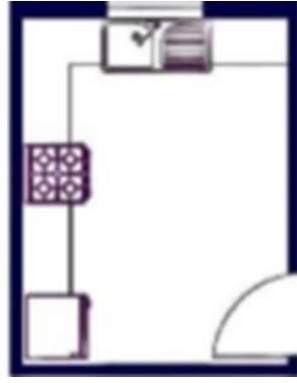
Şekil 5. Geleneksel Mutfak Tipi (Nabavi & Goh, 2011).

Sağlık tesislerinin eksikliği ve mutfağın önemsenmemesi nedeniyle, matbahlarda süsleme ve dekoratif eşyalar ya da herhangi bir renklendirme işlem görülmemektedir (Fadaei, 2018). Açık alana doğru erişim eksikliği nedeniyle, aydınlatma çatıdaki açıklıklar tarafından yapılmaktadır. Bu açıklıklar ile matbahın aydınlatması sağlanmaktaydı.

Pehlevi Dönemi-1925'ten Sonra- Yaşam Alanına Kapalı Mutfaklar

Pehlevi Döneminin son yılları sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerin ortaya çıkması ile İran hayatının farklı yönlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Bundan dolayı, bu dönem İran'ın geçiş dönemi olarak adlandırılmaktadır. Aile nüfusunun azalması, genç çiftlerin yalnız yaşamaya eğilimi, arsa ve bina fiyatlarının yükselmesi, kadınların dışarıda çalışmaları ve evde daha az zaman geçirmeleri bu döneme ait yaşamsal değişimlerden bazılarıdır (Rebousheh, 2016). Bu dönemde, mimarlar tarafından geleneksel mutfakların gelişimini etkileyen unsurlardan özellikle teknolojik gelişmelerle gerçekleşen imkânlar, geleneksel İran evlerinin tasarım taktiklerinin değişmesine yeni evler için kabul görülmesine neden olmuştur (Mirmoghtadaee, 2009).

Teknolojinin getirdiği yenilikler, geleneksel değerlerin kayboluşuna sebep olmuştur. Yeni konut tasarımlarında, daha rahat yaşam için modern imkânlar söz konusudur. Bu noktada kültürel değerlere büyük ölçüde tanındık gelen geleneksel ev kavramı farklılaşmaya başlamıştır. Nüfusun artışı ve arazinin yüksek maliyeti nedeniyle, konut büyüklüğünün ortalaması yaklaşık 80 metrekare olarak tasarlanmıştır. Bu, geleneksel konutlarda birçok alanda yeni tasarım yaklaşımları oluşturmuştur ya da bazı alanlar çok fonksiyonlu hale dönüşmüştür (Arjmandi ve diğerleri, 2010). Teknoloji ve sanayileşmenin ortaya çıkması elektrikli eşyalar ve küçük mutfak aletlerinin kullanılması, geleneksel mutfakları, küçük, karanlık ve duman dolu mekânlardan temiz ve kullanışlı yemek yapma salonlarına dönüştürmüştür (Nabavi & Goh, 2011).

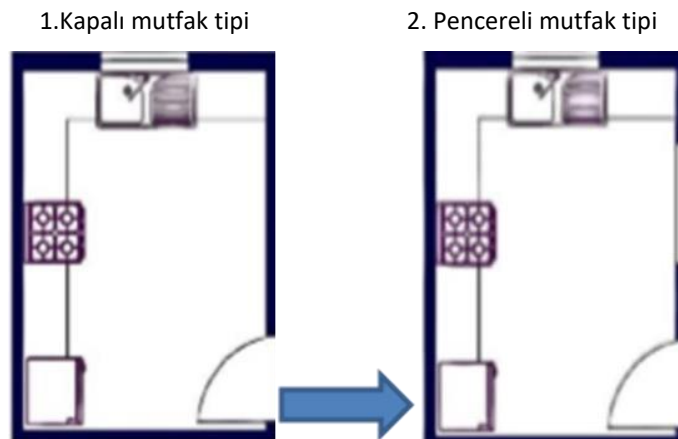

Şekil 6. Bodrum Kattan Yaşam Alanına Geçiş- Kapalı Mutfak Plan Şeması (Nabavi & Goh, 2011).

Şekil 6'da görülen plan tipi, Pehlevi döneminde sanayileşme ve teknolojik gelişmeler ile mutfak donanımlarının kullanılması ve mutfak alanının diğer alanlar ile yan yana geldiği, aynı zamanda pencere ile dış alanlar ile iletişimde olduğu, bir plan tipi görülmektedir. Ancak, mekân hala kapalı bir alandır. Bu alanın diğer alanlar ile olan iletişimi bir tek kapı ile sağlanmıştır. Bu plan şemaları, yaşama ve mutfak eylemlerini birleştirmektedir. Bu uygulama ilk olarak Frankfurt'ta on bin konutta uygulanmıştır (Nabavi & Goh, 2011).

İslam Devrimi 1979-1997- Yaşam Alanına Geçirgen Mutfaklar

İslam Devrimi'nden, 1979 yılında gerçekleşen ve ardından da ülkeye çok pahalıya malolan sekiz senelik Irak savaşı sonrası, kentselleşme, öğrenim oranının yükselmesi, nüfus artışı ve ekonomik artış ile farklı alanlarda da birçok değişiklik meydana gelmiştir. Fakat kültürel olarak meydana gelen "big bang" veya büyük patlamanın ardından tüm kültürel değişimler gibi, 10-15 sene içinde konut mimarisinde de değişiklikler olmuştur. Cinsiyete ve mahremiyetin etkisi ile birbirinden ayrılmış olan mutfak kullanım alanı ve yaşam alanları, İran İslam Devrimi'nden sonraki kentselleşmenin ilk dalgaları ile bütünleşmiş bir ünite haline gelmiş ve yeni mimarlık planlarına göre değişmiştir (Lor Afshar, 2018). Ama kadın yine kapalı bir alan içinde izole edilmiştir. Zaman içinde mutfak tasarımında yapılan bu değişimler ile bazı ev sahipleri gıdaları servis etmek için veya servis etmenin kolaylaştırıcı olması için, mutfak ve yemek odası arasında bir pencere yaptırmıştır. Bu pencere gittikçe daha da genişlemiş ve sonuçta duvarın tamamı ortadan kaldırılarak açık mutfak kullanılmaya başlanmıştır (Şekil 7).

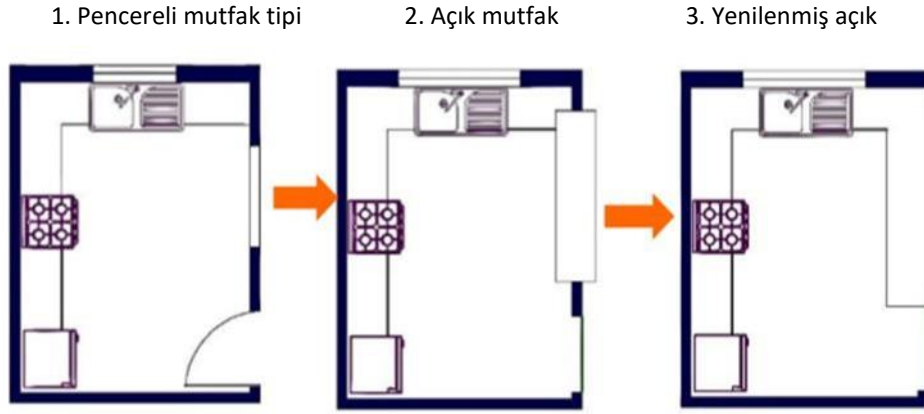

Şekil 7. Kapalı Mutfaktan Geçirgen Mutfak Geçiş (Nabavi & Goh, 2011).

Şekilde görüldüğü gibi ikinci plan tipinde mutfak ve yaşam alanı arasında olan bölme duvarda küçük bir servis penceresi açılmıştır. Zaman içinde bu pencere büyüyerek açık bir mutfağa dönüşecektir.

İslam Devrimi 1997-2016- Yaşam Alanına Açık Mutfaklar

Yaşam alanları ve mutfak arasındaki duvarın kaldırılması, “açık mutfak” kullanılmasını gündeme getirmiştir. Gün gittikçe ülke genelinde tüm konut sahipleri evlerini açık mutfaklar ile tasarlamaya veya açık mutfak planına göre yenilemeye başlamışlardır (Lor Afshar, 2018). Aşağıda Şekil 8’de mutfakların değişimi şematik planlar ile anlatılmıştır. İki numaralı plan tipinde de görüldüğü gibi bu mutfak tamamen açık değildir ve yaşam alanı ile sınır oluşturan bir yarım duvar bulunmaktadır. Bu yarım duvarın üzerinde ise çalışma masası olarak kullanılan düz bir tezgâh yüzeyi uygulanmıştır. Üçüncü plan tipinde ise aynı açık mutfak sistemi farklı malzemeler ile ve farklı biçimde uygulanmıştır. Kenarlarındaki duvarlar kaldırılmış ve tamamen dolaplar ile yapılandırılmış ve yaşam alanı ile doğrudan ve tamamen ilişkilendirilmiştir.

Şekil 8. Geçirgen Mutfaktan Açık Mutfağa Geçiş (Nabavi & Goh, 2011).

Üçüncü plan tipinde olduğu gibi ailenin yaşam alanı ile mekân bütünlüğü sağlayan açık mutfaklarda, birincil eylem yemek yeme olmamaktadır. Buradaki eylem, daha çok oturma, yemek yan faaliyetinin birlikte yapılmasıdır. Mutfak içi faaliyetler ise ikinci sırada yer almaktadır. Yemek yeme ve oturma alanları ise esas mekânı oluşturmaktadır. Ayırım, perde ve sürgü ile sağlanmaktadır.

Ev hanımının sürekli mutfakta bulunması nedeniyle, bu mekân kadının kendini rahat ve güvende hissedebileceği şekilde tasarlanmaktadır. Duvarların ve kapalı alanların kaldırılmasıyla açık mutfaklar, genellikle kapalı olan İranlı kadınların çalışma ortamıyla ilgili pek çok sorun yaratmıştır. Yemek pişirmek ve misafirlerle ilgilenmek sırasında başörtüsü kurallarını yerine getirmek zor bir durumdur, buna ek olarak mutfak ile oturma odası veya salon arasında herhangi bir engel veya duvarın bulunmaması ve misafirlerin sürekli ev hanımının mutfakta ne yaptığını izlemesi, ev hanımının ruhsal güvenliğine zarar vermektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Mahremiyet kelime olarak gizlilik anlamına gelse de insan ve mekân ilişkileri arasında belirleyici olmaktadır. Bu noktada, mahremiyet olgusunun mekâna boyut kazandırarak karşılıklı ilişkilerde kişilerin konumunu ve

hareketlerini belirleyen bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Mahremiyet kavramı özellikle İran toplum kültüründe, temel yapı ve yaşayış biçimlerini şekillendirmekte ve özellikle de geleneksel İran mimarisi üzerinde fiziksel ve mekânsal yapı üzerine etkisi oldukça önemlidir. Mahremiyet olgusu ile İran'ın geleneksel mimari yapısı gizlilik ve içe kapanma (derungera) üzerine şekillenmektedir. İran'da halkın yaşayış biçimleri ile bütünleşen din ve inançlar, aynı zamanda cinsiyete göre ilişki kurguları, bu şekillenmeyi oluşturan diğer etmenlerdir.

İran kültüründe mahremiyetin simgesi olan kadının egemen olarak kullandığı mutfak mekânı, mekân kurgusunu düzenlemede kilit alan olarak görülmekte ve mutfak mekânı, konutlarda bulunan diğer mekânlardan koparılarak, gizli bir alan olarak kurgulanmaktaydı. Ancak, İran'ın tarihsel süreç içerisinde, özellikle de Batı'nın etkisinde kalarak modernleşmesiyle birlikte, mahremiyet konusu önemini yitirmeye ve konutlardaki mahremiyet modernleşmeyle birlikte arka plana itilmeye başlamıştır. Bir anlamda İran'da yeni bir dünya görüşü ortaya çıkmış ve bu yeni görüş ile içe kapanma ve gizlilikler gibi değerler, yeniden yorumlanmaya başlamıştır.

Bütün belirtilen bilgilerin ışığında bu çalışmada İran'ın tarihsel süreçte göstermiş olduğu gelişmeler ve bu süreç içerisinde değişim gösteren İran mimarisi, İran konutlarında mutfak mekânlarının geçirdiği değişimler ve bu değişimlerin mahremiyet olgusuna olan etkileri incelenmiştir. Bu incelemeler kapsamında İran ülkesi kültürel değerleri, mahremiyet olgusu ve tarihsel sürecine dâhil olan dönemler ve bu dönemlerdeki mimari yansımalar çerçevesinde irdelenmiştir. Buna ek olarak çalışma, İran konutlarında bulunan mutfak mekânlarının mahremiyet olgusu üzerinde gelişim süreçlerini incelediği için, konutlarda mutfak mekânları, mutfak kavramı, mutfak tipleri ve mutfakta yer alan aktiviteler incelenmiş, daha sonra İran konutlarında mutfak mekânının önemi ve yine tarihsel sürecine dâhil olan dönemleri üzerinden dönüşümü araştırılmıştır.

İran'ın tarihsel sürecine bakıldığında; Kaçar dönemi, Pehlevi dönemi, 1979-1997 İslam Devrimi dönemi ve 1997-2016 İslam Devrimi olarak dört farklı dönem görülmektedir. Bu dönemlerde mutfak mekânının tasarım yaklaşımları ve düzeni farklılıklar göstermektedir. Genel olarak İran geleneksel konutlarında, mahremiyete önem vermelerinden kaynaklı mimari anlamda farklı planlamalar uygulanmaktadır. İran konutlarında birçok bölümlendirmenin misafirperverlik ve mahremiyet anlayışının etkisiyle ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da güvenlik, mahremiyet ve korunma düşüncelerini ön plana çıkarmaktadır. İran geleneksel konutlarında hiyerarşi düzeni özellikle Kaçar Dönemi'nde kendisini göstermekte ve mahremiyete dayalı bir düzenleme ortaya çıkmaktadır. Bu düzen sebebi ile Kaçar dönemine ait konut tasarımlarında mutfak mekânı, oturma mekânı ve salonla doğrudan iletişim olmadan tasarlanmış ve iletişim Dalan (koridor) ya da avlu ile kurulmuştur. Buna ek olarak mutfak mekânları konutların gizli saklı bölümlerinde veya bodrum katlarında yer almakta, mümkün olduğu kadar yan duvarlarında açıklık pencere bulunmamakta, havalandırma ve ışık tavandan sağlanmaktadır. Böylece, mutfak mekânı kapalı bir mekân olarak kendini göstermektedir.

1925 yılında, Rıza Şah'ın Pehlevi dönemini ilan etmesi ile sadece siyasi değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel alanlarda değişiklikler oluşmuştur. Bu değişiklikler, yenileşme ve modernleşme hareketlerini İran'da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Rıza Şah, modernliğin ve yeniliğin simgesi haline gelmiştir. İran'da hem şehircilik temelinde cadde ve binaların daha süslü olarak yapılandırılması, hem de alışveriş yapılacak mekânların yeniden kurgulanması kendini göstermektedir. İran konutlarının mimari tarzı, binaların yapılışı ve formları tamamen

modern mimariye uygun olarak inşa edilmekteydi. Bu modern yaklaşım konutlarda bulunan mutfak mekânlarının da tasarım süreçlerine etki etmiştir. Mutfak mekânı bu dönemde de hala kapalı bir alan olmasına rağmen, sanayileşme ve teknolojik gelişmeler ile mutfak donanımlarının kullanılması ve mutfak alanının diğer alanlar ile yan yana geldiği, aynı zamanda pencere ile dış alanlar ile iletişimde olduğu bir plan tipi görülmektedir. Bu noktada mutfak mekânının Kaçar dönemine göre daha iletişime açık ve diğer mekânlarla ilişki halinde olduğunu söylemek mümkündür.

1979 yılında İran'da modern yapılara meydan okuyan bir "İslâm Devleti" kurulması ile yaşam tarzının ve kültürünün, batılılaşma ve modernleşmeden uzaklaştığı görülmektedir. İran modernleşmesi sürecinde önemli yeri olan Meşrutiyet Hareketi 19. yy 'da İran'ın en açık Batılılaşma hareketi olarak ortaya çıkmıştır; yeni binalar eski binaların yerine geçmiş, bazı eski binalar yıkılmış ve yerine yeni binalar yapılmıştır. Bu dönemde mutfak tasarımında gerçekleşen değişimler ile gıdaları servis etmek için veya servis etmenin kolaylaştırıcı olması için, mutfak ve yemek odası arasında bir pencere açılmıştır. Bu pencere gittikçe daha da genişlemiş ve sonuçta duvarın tamamı ortadan kaldırılarak açık mutfak kullanılmaya başlanmıştır.

Yaşam alanları ve mutfak arasındaki duvarın kaldırılması, "açık mutfak" kullanılmasını gündeme getirmiştir. Gün geçtikçe de İran genelinde konut sahipleri evlerini açık mutfaklar ile tasarlamaya veya açık mutfak planına göre yenilemeye başlamışlardır. Açık mutfak kurgusunda mutfak bazen tamamen açık değildir ve yaşam alanı ile sınır oluşturan ve farklı işlevler için kullanılan bir yarım duvar bulunmaktadır. Ancak, farklı kurgularda mutfak yaşam alanına tamamen açık planlanmakta ve yaşam alanı ile doğrudan ve tamamen ilişki kurulmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar özellikle kadınların İran konutlarında mutfak mekânı tasarımı ile ilgili tercihlerine bakıldığında; kolay ve çabuk düzenlenebilir, dağınıklığı göstermeyen, işlevsel olarak (yemek yemek, pişirme, dinlenme, misafir ağırlama vb.) yeterli ve uygun mekânlar sunan mutfakları tercih ettikleri gözlemlenmektedir.

Son yıllarda İran'daki çağdaş konutlarda kullanımı yaygın olan ve toplumda mahremiyetin etkisini kaybetmesiyle alakalı birçok düşünce ve bakışa neden olduğu belirlenen açık mutfağın günlük kullanımına ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir. Örneklerde, İran'da bulunan günümüz mutfak mekânlarının, yaşam mekânları ile iç içe olduğu ve İslam öncesi konut tasarımında yer alan içe dönük tasarım yaklaşımının yerini dışa dönük tasarım yaklaşımına bıraktığı görülmektedir.

Mahremiyetin simgesi olan kadının en çok vakit geçirdiği mutfak mekânında çalışırken, evde bulunan diğer kişilerle devamlı olarak görsel ve fiziksel olarak iletişim içinde olması, geleneksel İran konutlarında bulunan tasarım yaklaşımına ters düşmektedir. Geçmişten günümüze kadar görülen İran konutlarında mutfak mekânlarının geçirdiği dönüşümler, bazı kesimler tarafından olumlu karşılanmakta ancak bazı kesimler tarafından ise olumsuz karşılanmaktadır. Özellikle, mahremiyet olgusunun ön planda tutulduğu noktalarda, duvarların ve kapalı alanların kaldırılması ile kapalı olan İranlı kadınların çalışma ortamıyla ilgili sıkıntı yaşadığı görüşü bulunmaktadır. Açık mutfak kurgusu ile mutfak ile oturma odası veya salon arasında herhangi bir engel veya duvarın bulunmaması ve misafirlerin sürekli ev hanımının mutfakta ne yaptığını izlemesi nedeniyle, ev hanımının ruhsal güvenliğine zarar verildiği gözlemlenmektedir. Bir taraftan da günümüzde İran toplumunda kadınların

büyük bir çoğunluğunun modernleşmenin simgesi olarak görülen açık mutfak tasarımına sahip olan konutları tercih ettiği görülmektedir.

İran toplumunda yaşanacak değişimlerle mutfak mekânının kurgusunun nasıl şekilleneceği merak konusudur. Özellikle, gizlilik ilkesinin aşılmasının büyük bir problem olarak görüldüğü toplumlarda, modernleşme ile kendini gösteren yeniliklerin yerini nasıl bir düzene bırakacağı İran'ın gelişim süreci açısından önemlidir.

Etik Metni

“İran konutlarında mutfak mekânının mahremiyet olgusu üzerinden incelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Yazarların Katkı Oranı Beyanı: Çalışmaya 1. yazar %45, 2. yazar %35, 3. yazar %20 oranında katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Arjmandi, H., Tahir, M. M., Shabani, M. M., Che-Ani, A. I., Abdullah, N. A. G., & Usman, I. M. S. (2010). Application of transparency to increase day-lighting level of interior spaces of dwellings in Tehran - A lesson from the past. *Selected Topics in Power Systems and Remote Sensing*, 10, 297–307.
- Bemanian, M., Saremi, H., Ahmadnejad, M., & Ghadi, H. R. (2015). Visual privacy patterns recognition in extroverted houses (case study: Sari). *Current World Environment*, 10 (Special Issue 1), 510-522. doi: 10.12944/CWE.10.Special-Issue1.64
- Dilek, K. (2007). İran’da meşrutiyet hareketi ve dönemin siyasi gelişmeleri. *Akademik Orta Doğu*, 2 (1), 49-68.
- Eskandrari, P. (2011). *Analysis of traditional Iranian houses of Kashan, Iran in terms of space organization and access design* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Einifar, A. (2003). A model of flexibility analysis in traditional Iranian housing. *Journal of Fine Arts*, 13, 64-77.
- Fadaei Tamijani, H. (2018). *Matbahtan mutfağa (çağdaş İran mimarisinde mutfak gelişmelerin incelenmesi)* [Konferans sunumu]. İkinci Ulusal İç Mimarlık Konferansı, Tahran, İran.
- Farhadi, S., Daneshpour, A., & Ghanbari, Y. (2016). *Modern konut mimarisinde mahremiyetin İran-İslam mimarisinin özellikleriyle karşılaştırmalı incelemesi*. İkinci Uluslararası İnşaat Mühendisliği, Mimarlık, Kentsel Planlama ve Sürdürülebilir Çevre Araştırmaları Konferansı. <https://civilica.com/doc/529115>
- Gaderi, (2012). İran konutlarında mutfak evriminin incelenmesi. *Tahran Mimarlık ve Sanat Dergisi*, 26(1), 45-56.
- Gholigani Moghadam, N. (2005). *Historiology of the architecture of Iran*. Tehran University
- Golabi, M., & Bilsel, F. C. (2020). A study on the spatial organization of post-revolutionary houses in Tabriz (1980s). *Megaron*, 15 (4), 565-577.
- Golkarian, S. (2017). *Gacar/Kaçar Dönemi’nden günümüze Tahran konutlarının cephe değişimi (Şemiranat, 1. ve 3. Bölgesi)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yakın Doğu Üniversitesi.
- Hall, E. T. (1966). *The hidden dimension*. Doubleday Press.

- Jalili, T., & Limouchi Deli, M. (2015). An analysis of the concept of privacy in Iranian architecture. The Second National Conference on Sustainable Development in Geography and Planning, Architecture and Urban Planning, Tahran, Iran. <https://civilica.com/doc/423585>
- Kiani, M. (1996). *Tazinat-e vabaste be memari-ye Iran dore-ye Islami [Dependent Decoration Dating Back to Islamic Iran's Architecture]*. Organization of Art Books Collection and Studies (SAMT).
- Lor Afshar, E. (2018). Form and forces of open kitchens: The secularization of beauty and private space in post-revolutionary Iran. *SSRN Electronic Journal*. Doi: 10.2139/ssrn.3170065
- Maviş, F. (2003). *Endüstriyel yiyecek üretimi*. Detay Yayıncılık.
- Memarian, G. (1998). *House typology in Iran with special reference to Shiraz* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Manchester.
- Millais, M. (2009). *Exploding the myths of modern architecture*. Frances Lincoln.
- Mirmoghtadaee, M. (2009). Process of housing transformation in Iran. *Journal of Construction in Developing Countries*, 14(1), 69-80.
- Nabavi, F., & Goh, A. T. (2011, July 5-8). *Quality of home in Iran: The mismatch between design and lifestyle*. 23rd ENHR 2011 Conference, New Housing Researcher's Colloquium Workshop NHRDWS01, Toulouse, France.
- Noberi, N. (2009). Mutfak evrimi ve tasarım deseni. *Tasarım ve Hayat Dergisi*, 11, 12-20.
- Pirnia, M. K. (2008). *Sabk Shenasiye Memari Iran (Stylistics of Iranian architecture)*. Soroush Danesh.
- Ramezan Jamaat, M., & Neyestani, J. (2010). Flaunt of tradition and modernity of Tehran homes input spaces in Qajar era. *Journal of Fine Arts*, (44), 65-75.
- Rebousheh, D. (2016). İran geleneksel konutlarında mahremiyet olgusu ve çağdaş açık mutfaklar üzerinden değerlendirilmesi. *İç Mekân Tasarımı*.
- Sarıkaya, Y. (2012). *Geçmişten günümüze İran: Tarih, siyaset, toplum ve kültür*. Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı-Dış Politikalar Araştırmaları Merkezi (Rapor No. 2).
- Seyedian, A., & Kalaei, M. (2015). *Behshahr şehrinde Pehlevi ve çağdaş Kaçar dönemlerinde konut planlarının iklimsel ve biçimsel bir yaklaşımla incelenmesi*. Mimari, İnşaat Mühendisliği ve Kentsel Çevre Konulu İlk Ulusal Konferans, Hamedan, İran. <http://www.civilica.com/doc/269954>.
- Şabani, R. (1365). *Tarihe İctimayı İran der Devreye Afşar*. Zarrin Yayınları.
- Zabihi, S. (2010). *Evaluating the effects of modern movement on contemporary residential buildings in Iran's capital city-Tehran* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Zomorshidi, H. (2011). The teachings of Persian architecture and building construction from the Qajar era till now. *Journal of Islamic Iranian City Studies*, 3, 1-10.
- Zorlu, T., & Keskin, K. (2017). Kültür-konut etkileşiminde mahremiyet olgusu: Geleneksel Urfa-Akçaabat/Ortamahalle evleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz. *Online Journal of Art and Design*, 5(2), 72-89.
- URL-1: Bana Mohit Vira Interior Design. 09 Nisan 2019 tarihinde, www.chidaneh.com. adresinden erişildi.
- URL-2: Gitashenasi Novi. 12 Temmuz 2018 tarihinde, <https://gitashenasi.com/%20تهران-نقشه02>-TehranMaps. adresinden erişildi.